

Доўгі час юрыдычная навука і практыка ўвогуле не цікавіліся пытаннямі межаў дзеяння права і яго крыніц. На першапачатковым этапе існавання і развіцця права, калі асноўнымі яго крыніцамі былі прававы звычай і прававы прэцэдэнт, права дзейнічала як бы «само па сабе».

Плутарх паведамляе нам, магчыма, аб самых першых спробах вызначэння часу дзеяння права. Першая з іх узгадваецца ў сувязі з дзейнасцю старажытнагрэчаскага заканадаўцы Салона: «Солон установил, – падкрэслівае Плутарх, – чтобы все его законы оставались в силе в течение ста лет» [1, с.181]. Апісваючы дзейнасць спартанскага цара, ваеначальніка і заканадаўцы Агесілая, Плутарх прыводзіць яшчэ адзін гістарычны факт аб дзеянні законаў у часе, дакладней, аб часовым прыпыненні дзеяння законаў Лікурга, якія, як вядома, спартанцы не адмянялі на працягу пяці стагоддзяў. Сутыкнуўшыся з неабходнасцю захавання «вечнасці» законаў Лікурга ва ўмовах, калі трэба было вырашыць вельмі важную жыццёвую праблему, Агесілай прыйшоў у Народны сход і сказаў: «Сегодня нужно позволить спать законам, но с завтрашнего дня и впредь законы эти должны иметь полную силу. Этим, – падкрэслівае Плутарх, – он не только сохранил государству законы, но и гражданскую честь – всем тем людям» [2, с.267].

Два моцныя фактары паўплывалі на неабходнасць вывучэння і замацавання правілаў дзеяння права і яго крыніц.

Першы фактар – гэта заканамернае сутыкненне розных прававых сістэм старажытнага права ў выніку разнастайнай гандлёвай дзейнасці паміж супольнасцямі і старажытнымі дзяржавамі, а таксама пад час дыпламатычных адносінаў паміж дзяржавамі ці ў выніку ваенных сутыкненняў паміж імі. Найбольш грунтоўныя правілы вызначэння межаў дзеяння старажытнага права пакінулі пасля сябе рымскія юрысты, якія сфармулявалі іх у выглядзе пэўных прававых аксіём, напрыклад: *lex posterior derogat lex prior* – пазнейшы закон адмяняе закон папярэдні; *lex prospicit, non respicit* – закон “глядзіць наперад”, ён не дзейнічае ў зваротным кірунку; *lex specialis derogat lex generalis* – спецыяльны закон адмяняе дзеянне закона агульнага; *lex de futuro; iudex de praeterio* – закон дзейнічае на будучае, а суддзя разглядае мінулае.

Другі фактар – пераўтварэнне дзяржаўнай улады ў асноўнага стваральніка нормаў права. Вядомы рускі юрыст В. Ф. Тараноўскі сцвярджаў, што нават у 16 стагоддзі, калі дзяржаўная ўлада яшчэ не дайшла да поўнага ўсведамлення і зацвярджэння сваёй праваствараючай функцыі, дзеянне закона ў часе не прызнавалася непасрэдным і ставілася ў залежнасць ад падмацавання яго закона практыкай (т.зв. практыка *usoroboratio legis*, калі за законам прызнавалі абавязковую сілу толькі пасля таго, як ён прыжываўся на практыцы). І толькі пасля таго, як дзяржаўная ўлада канчаткова ўсвядоміла і зацвердзіла на практыцы за сабой праваствараючую сілу, дзеянне яе законаў стала непасрэдным [3, с.463–464].

У сучаснай юрыдычнай навуцы выкарыстоўваюцца дзве вельмі падобныя, але не супадаючыя тэарэтыка-прававыя канструкцыі – межаў дзеяння нарматыўных прававых актаў і межаў дзеяння нормаў права. Чаму так атрымалася?

Справа тут, як уяўляецца, у тым, што ў рэальным жыцці назіраюцца сітуацыі, калі, напрыклад, пэўны нарматыўны прававы акт працягвае сваё дзеянне, а асобныя, змешчаныя ў ім нормы права, змяняюцца ці адмяняюцца. Назіраюцца і адваротныя сітуацыі, калі пэўны нарматыўны прававы акт губляе сваю юрыдычную сілу ва ўстаноўленым парадку, але асобныя нормы права, якія былі ў ім змешчаны, працягваюць сваё існаванне і дзеянне, праўда, у іншай

форме. Такое мы назіраем, напрыклад, у выпадку замацавання нормаў права, выкладзеных першапачаткова ў адным акце, у іншым нарматыўным прававым акце, які рэгулюе тыя ж самыя грамадскія адносіны.

Несупадзенне паміж азначанымі канструкцыямі падштурхнула навукоўцаў да ўдакладнення іх зместу, што не можа ўвогуле выклікаць якіх-небудзь сутнасных пярэчанняў. Але ў той жа самы час асобныя навукоўцы паспрабавалі вызначыць значнасць гэтых канструкцыяў для юрыдычнай навукі шляхам замены адной на другую. У прыватнасці, Д.М. Бахрах прапанаваў замяніць паняцце «дзеянне нарматыўнага прававога акта ў часе» больш дакладным паняццем «дзеянне нормы права ў часе», паколькі ў адным нарматыўным дакуменце могуць адначасова ўтрымлівацца нормы права з розным часам дзеяння [4, с.12]. Дадзеная пазіцыя была падтрымана В.В. Лазаравым і С.В. Ліпень [5, с.271]. На мой погляд, пры вывучэнні пытанняў дзеяння права ўвогуле і яго крыніц у прыватнасці, якія ажыццяўляюцца ў агульнай тэорыі дзяржавы і права, больш правільна карыстацца тэарэтыка-прававой канструкцыяй «межы дзеяння нарматыўных прававых актаў», якая перасякаецца з канструкцыяй «межы дзеяння нормаў права», але не з'яўляецца тоеснай.

Справа ўся ў тым, што практычна ў кожнай з вядомых нам прававых сістэм адначасова дзейнічаюць і дапаўняюць адна другую нормы права, якія змешчаны ў розных крыніцах права. Пры гэтым яны маюць абавязковае значэнне для ўсіх суб'ектаў права. Але ў кожнай прававой сістэме ўстанаўліваецца строгая іерархія паміж крыніцамі права. Пры гэтым у вядучых крыніцах права ўстанаўліваюцца агульныя для ўсёй прававой сістэмы правілы функцыянавання крыніц права, у тым ліку і правілы дзеяння ў часе, у прасторы і па колу асобаў. А паколькі ў рамана-германскай прававой сям'і, да ліку якой па асноўных сваіх параметрах адносіцца і прававая сістэма Рэспублікі Беларусь, такой крыніцай з'яўляецца нарматыўны прававы акт, то тэарэтыка-прававая канструкцыя «межы дзеяння нарматыўных прававых актаў» мае пераважнае значэнне пры яе выкарыстанні перш-наперш у агульнай тэорыі дзяржавы і права. Пры гэтым у галіновых юрыдычных навукх цалкам магчыма выкарыстанне канструкцыі «межы дзеяння нормаў права», якая, на маю думку, з'яўляецца вытворнай ад канструкцыі «межы дзеяння нарматыўных прававых актаў».

Трэба мець на ўвазе таксама і тое, што дзеянне нормы права з дакладнасцю можа быць вызначана і ўстаноўлена толькі праз удакладненне і высвятленне дзеяння нарматыўнага прававога акта і іншых крыніц права, у якіх змяшчаюцца нормы права і праз фармуляванне ў якіх яны толькі і набываюць абавязковае значэнне. Такім чынам, пры супастаўленні гэтых тэарэтыка-прававых канструкцый аказваецца, што паняцце «межы дзеяння нарматыўнага прававога акта» з'яўляецца вызначальным, таму што толькі праз форму існавання можна высветліць межы дзеяння нормаў права.

Важна падкрэсліць і тое, што час дзеяння нарматыўнага прававога акта і час дзеяння нормы права – гэта толькі адзін з параметраў «вымярэння» юрыдычнага дзеяння. Што тычыцца вызначэння юрыдычнага дзеяння нарматыўнага прававога акта і нормы права на пэўнай тэрыторыі і адносна пэўнага кола асобаў, то гэтыя параметры высвятляюцца шмат у чым дзякуючы знаёмству выключна з фармальна-юрыдычнымі паказчыкамі нарматыўнага прававога акта, тымі параметрамі, якія тычацца юрыдычнага афармлення самага тэксту нарматыўнага прававога акта, напрыклад, назвы органа, які прыняў той ці іншы нарматыўны прававы акт. Гэтая абставіна з'яўляецца яшчэ адным з аргументаў на карысць выкарыстання ў агульнай тэорыі дзяржавы і права менавіта канструкцыі «межы дзеяння нарматыўнага прававога акта».

Важнай акалічнасцю ў дадатак да вышэйпрыведзеных аргументаў з'яўляецца вось яшчэ што. Вядома, што нарматыўныя прававыя акты, як, дарэчы і іншыя крыніцы нормаў права, – гэта

афіцыйныя сродкі, з дапамогай якіх у дзеючую прававую сістэму Рэспублікі Беларусь уключаюцца ў адпаведным парадку новыя нормы права, і з дапамогай якіх з прававой сістэмы выключаюцца непатрэбныя, састарэлыя ці страціўшыя сваё значэнне нормы права. Прычым, калі ўвядзенне ў прававую сістэму нейкіх новых нормаў права можа ажыццяўляцца ў роўнай ступені з дапамогай ўсіх афіцыйна прызнаных у нашай дзяржаве крыніц нормаў права, то іх вывядзенне з прававой сістэмы ажыццяўляецца пераважна, а ў асобных выпадках (калі гэта, напрыклад тычыцца саміх нарматыўных прававых актаў) і выключна з дапамогай нарматыўных прававых актаў.

Такім чынам атрымліваецца, што толькі з дапамогай вызначэння і «вымярэння» менавіта межаў дзеяння нарматыўнага прававога акта магчыма вызначыць межы дзеяння абсалютна ўсіх дзеючых у прававой сістэме Рэспублікі Беларусь нормаў права, як тых, што ўтрымліваюцца ў нарматыўных прававых актах, так і тых нормаў, якія змяшчаюцца ў іншых крыніцах права.

Разам з тым, праблема вызначэння межаў дзеяння нарматыўных прававых актаў у сучасных умовах павінна і можа быць разгледжана ў больш шырокім, тэарэтыка-філасофскім аспекце. Сутнасць яе ў наступным. Вядома, што дзеянне права ў часе пачынаецца задоўга да таго, як яно будзе замацавана ў выглядзе пэўных нормаў права ў нарматыўных прававых актах ці іншых крыніцах права. У гэтым сэнсе можна сцвярджаць, што права папярэднічае нарматыўнаму прававому акту і што менавіта права «падштурхоўвае» заканадаўцу ў шырокім сэнсе слова да замацавання прававых эквівалентаў у нарматыўных прававых актах [6, с. 416]. І толькі пасля гэтага ўжо актуалізуецца пытанне аб дзеянні ўласна нарматыўнага прававога акта, які выдадзены ва ўстаноўленым парадку кампетэнтным органам дзяржавы. Дадзены аспект уплыву права ў шырокім сэнсе слова на механізм праватворчасці ўвогуле і крыніцы права ў прыватнасці даволі добра распрацаваны ў айчыннай юрыдычнай навуцы.

Разам з тым буйныя, эпахальныя па сваёй значнасці нарматыўныя прававыя акты, працягваюць сваё «жыццё» і пасля таго, як яны страчваюць сваю юрыдычную сілу ва ўстаноўленым законам парадку. Гэта тычыцца найперш канстытуцыйных законаў і кодэксаў, у якіх былі замацаваны вузлавыя прававыя каштоўнасці і тэарэтыка-прававыя канструкцыі высокай ступені абагуленасці. Праўда, яны працягваюць існаваць і дзейнічаць у прававой сістэме грамадства ў іншай форме – у форме прававой свядомасці, прававой культуры і прававой навукі. На прыкладзе дзеяння нарматыўнага прававога акта, разгледжанага ў шчыльнай сувязі з іншымі часткамі прававой сістэмы, мы можам, такім чынам, назіраць своеасаблівае «перацяканне» адной формы «прававой матэрыі» у іншую форму.

На вялікі жаль, дадзены аспект (ці зрээ) дзеяння права практычна не даследаваны ў юрыдычнай навуцы і патрабуе яшчэ свайго паглыбленага вывучэння. Зараз жа атрымліваецца так, што са стратай нарматыўным прававым актам свайго юрыдычнага значэння з жыцця грамадства нібыта «знікаюць» і тыя прававыя каштоўнасці, якія былі ў ім замацаваны ў выглядзе пэўных нормаў права. Добра вядома, што ў часы існавання СССР у канстытуцыях СССР і канстытуцыях былых саюзных рэспублік выкарыстоўваліся прававыя канструкцыі «выключная кампетэнцыя» і «сумесная кампетэнцыя». Нягледзячы на тое, што канстытуцыя СССР і канстытуцыі былых саюзных рэспублік страцілі сваё юрыдычнае значэнне, тым не менш дадзеныя прававыя канструкцыі трывала ўвайшлі ў прававую свядомасць грамадзян, яны узгадваюцца ў сродках інфармацыі, вывучаюцца юрыдычнай навукай, выкладаюцца на юрыдычных факультэтах. Гэта значыць, што яны захаваліся ў прававой сістэме нашага грамадства. І не проста захаваліся. Асобныя элементы гэтых канструкцый магчыма выкарыстаць і сёння, напрыклад, пры падрыхтоўцы Канстытуцыйнага акта саюзнай дзяржавы Расіі і Беларусі.

---

1. Плутарх. Избранные жизнеописания. – В 2-х т. – Т.1. – М., «Правда»,1987.
2. Плутарх. Избранные жизнеописания. – В 2-х т. – Т.2. – М., «Правда»,1987.
3. Тарановский, В.Ф. Учебник энциклопедии права / В.Ф. Тарановский. – Юрьев, 1917.
4. Бахрах Д.Н. Действие правовой нормы во времени / Д.Н. Бахрах //Советское государство и право.– 1991. – №2.
5. Лазарев, В.В., Липень, С.В. Теория государства и права: Учебник / В.В. Лазарев, С.В. Липень – М., «Спарк»,1998.
6. Проблемы общей теории права и государства. Учебник для вузов / Под общ. ред. В.С. Нерсесянца. – М.: Норма, 1999.